

Гізенко Олександр Іванович — зоолог, дослідник ссавців Причорномор'я

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zozzag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Gizenko Oleksandr Ivanovych, a zoologist, researcher of mammals of the Black Sea region. — Oleksandr Gizenko (1915–1980) represented a cohort of self-sufficient zoologists who successfully combined scientific and applied projects. The researcher successfully used administrative resources and party statuses to form a priority topic of profitable research and opportunities for their implementation. At the same time, he always paid attention to formal attestation and perpetual zoological tasks—preparing conference reports, writing articles for professional publications, preparing monographs, developing topics of economic importance of the fauna, and amassing collection specimens.

Біографічні деталі

Гізенко Олександр Іванович народився 1905 року. Працював у Сахалінській філії АН СРСР (1947–1950) на посаді с.н.с. у якості орнітолога. У 1954–1957 рр. працював у Кримському заповіднику. З початку 1960-х років приїхав до Києва, за рекомендацією М. Воїнственського, де отримав посаду с.н.с. в Інституті зоології НАН України (ІЗАН). Був куратором Чорноморського заповідника (нині біосферного, ЧБЗ). Проживав у Києві, на Печерську, усамітнено; утримував як доглядача за собою і за житлом співробітницю ІЗАН на ім'я Люба. В ІЗАН мав власний кабінет. Був членом партбюро ІЗАН.

Всі його дослідження в Україні були пов'язані тільки з фауною Чорноморського заповідника, переважно з мисливською теріофауною. Був високопоставленим зоологом, який фактично визначав політику в ЧБЗ. У кінці життя часто хворів, ходив жовтим. Помер 1988 р., похований у Києві.

Рис. 1. Олександр Іванович Гізенко. Фото отримано від М. Біляшівського.

Ключові доробки в галузі теріології

Дослідник починав як далекосхідний орнітолог, відомий як автор книги про птахів Сахаліну (1955). Його особливим інтересом були питання використання ресурсів тваринного світу. За кожної можливості займався майже хутовими звірами (білки, лиси, ондатри, норки, фретки¹), рідше «м'ясними» (кролі, марали тощо). Завжди приділяв увагу колекціям.

Майже всі теріологічні доробки стосуються ссавців ЧБЗ. Серед подібних доробків — робота про акліматизацію в Чорноморському заповіднику бабака та «асканійського марала» (Гизенко 1963), тобто складного покруча багатьох підвидів і видів оленів. Врешті, акліматизація бабака не сталася, а олені доволі скоро зникли, попри різноманітні біотехнічні заходи².

Особливим інтересом дослідника стало звіроводство. Створені біля заповідника звірогоспи становили значний економічний інтерес. Першим таким інтересом стала ондатра, якій дослідник присвятив багато часу й зусиль, а також статтю про екологію й господарське значення ондатри в дельті Дніпра (Гизенко 1966), а невдовзі, у співавторстві з директором ЧБЗ Д. Берестенниковим і колегою по ІЗАН В. Самошем — монографії «Ондатра» (Берестенников *et al.* 1969). Надалі (1969) ондатр випустили на волю в дельту Дніпра, де сформували ондатрову артіль³, а звірпромгосп у Кардашинці, який очолив його учень О. Криулін, став займатися фретками й норками.

Важливим етапом стало впорядкування контрольного списку ссавців ЧБЗ у книзі до 40-річчя заповідника (Гизенко 1967). Новизною списку, у порівнянні з попереднім списком В. Абеленцева, стало його уточнення для меж власне заповідних ділянок (а не регіону заповідника в цілому).

Згодом почалися нові дослідження, серед яких — аналіз популяцій кроля дикого у Причорномор'ї та в цілому в Україні: дослідником спільно з Л. Шевченко проведено детальні обстеження головних популяцій (близько 8 тис. ос.) і представлено їх описи й оцінено перспективи подальших розведень та інтродукцій виду в Україні (напр. Гизенко & Шевченко 1973).

Маючи можливість різних дальніх поїздок, зокрема й різних частин «радянської Азії» (північ, центральна, далекий схід), дослідник вів там спостереження. Відомою є його стаття про особливості екології й поширення перегузі (*Vormela peregusna*) та чіткий зв'язок таких поселень з місцями концентрації даурських пискух, що досліджено у Туві (Очиров *et al.* 1977).

¹ Білок — тюлень молодий білої масті (видів *Pagophilus groenlandicus* і *Pusa caspica*); фретка — одомашнений тхір темний (*Mustela putorius*).

² Біда почалася від початку їх вселення, коли за ініціативою О. Гизенка оленів переганяли пішмом ходом вершники понад 60 км, від Буркутів до Солено-Озерної ділянки ЧБЗ, від чого тварини були сильно виснажені (З. Селоніна, особ. повід.).

³ Ця артіль стала єдиним прикладом промислового полювання в Україні, якщо не рахувати нетривалий промисел лосів у 1980-х роках для імпорту в закордонні ресторани. Ондатр промишляли тоді різними способами, проте найпоширенішим були лови у пастки-клітки.

Ще за декілька років дослідник представив свої нові розробки, пов'язані з вивченням ендеміків нижньодніпровських пісків, зокрема кандибки степового (Гизенко 1983) та сліпака піщаного (Гизенко 1985). У методичній частині цих публікацій відмічено, що дані збирали на лісостепових ділянках ЧБЗ упродовж майже чверть століття (1959–1982 рр.), і тільки кандибок через руки дослідника пройшло 280 особин, з відловом їх капканами і передачею зразків до зоологічного музею ІЗАН (нині ННПМ, де є 157 особин *Stylodipus telum*, зібраних О. Гизенком). Дані з екології сліпака піщаного менш обсяжні і збиралися, за статтею, протягом другої частини літа 1982 р. шляхом аналізу рийної діяльності сліпаків на лісостепових ділянках ЧБЗ (Гизенко 1985).

Загалом дослідник був автором порядку 40–50 публікацій.

Дослідник велику увагу приділяв колекціям. Далеко не завжди він сам їх збирав, проте завжди саме він організовував збір зразків, зокрема й з ЧБЗ. У колекції ННПМ є чимало зборів ссавців — за базою даних про колекції ссавців у відділу зоології є 598 зразків, переважно з Херсонщини, але є й Одещина, Азербайджан, Крим, Донецька обл., Кіровоградщина, Казахстан (Кустанайська), Запорізька, Закарпатська. Є також чималі серії остеологічних матеріалів у порівняльній колекції відділу палеонтології ННПМ. Збирав він і птахів. Проте важливо пам'ятати, що реально колекторами й препараторами найчастіше були інші люди (З. Селюніна, особ. повід.), і серед них — автор експозиції музею природи на садибі ЧБЗ Сергій Мілінський (1916–1979), значна частина зборів якого позначена як збори О. Гизенка.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У Олександра Івановича була значна кількість «корисних дружб», зокрема й з директором ЧБЗ Д. Берестенніковим (якого він і привіз з Іркурська), та з директором Кардашинського звірпромгоспа О. Криуліним. Пристрасть до дичини і хутра стали візитною карткою дослідника і його кола спілкування (торгівля шкурами). На жаль, це само зберегло низький рівень шани до нього в заповіднику й в ІЗАН, принаймні серед усіх, яких автор розпитував стосовно нашого героя. Причин цього було багато. Серед них — його участь у відомому плагіатному скандалі ІЗАН, пов'язаному з докторськими дисертаціями М. Щербака та А. Федоренка, в чому О. Гизенко як представник парткому очолив опозицію Щербака, а після програшу пішов з парткому.

Відомими були й історії його особистих стосунків з колегами. Ведучи «барський» спосіб життя і маючи високі доходи від хутра, він відмовляв колегам у допомозі, називаючи їх «жебраками, які найімовірніше не вернуть» (Л. Шевченко, особ. повід.). Попри це, він був не тільки скупим, але й надзвичайно енергійним, рухомим, часом різким. Скупість проявилася і в тому, що навіть будучи смертельно хворим, він не заповів свої статки ентомологині Любі (прізвище автору не відоме), яка за ним і його житлом доглядала багато років. Бував за кордоном, і навіть збереглася історія про його поїздку до

Японії (повість «Грішник» В. Москаленка), до якої він їздив у складі якоїсь делегації, знімав хроніки поїздки 16-мм камерою, а після поїздки на прохання знайомих читав лекцію для студентів про життя там, проте «викриттів загниваючого капіталізму не було». Там само відмічено (як і колегами), що «Жив він неодруженим у трикімнатній квартирі, мав солідну бібліотеку».

Олександр Іванович завжди і звідусіль привозив колекційні зразки, вів і щоденникові записи, зокрема такі записи збереглися й стосовно лисиць району ЧБЗ (Л. Шевченко, особ. повід.). Попри це, ніколи мисливцем не був, проте мав чимало записів про розтини звірів і завжди привозив черепа. Сам він висував і нові дослідницькі ідеї. Серед них ідея моніторингу популяції кроля дикого. Попри це, були й ідеї, які не підтримували колеги і дотепер вважають їх помилковими. Серед них — пропозиції поглиблення озер на Волижині лісі та інших ділянок ЧБЗ, а надто проблемна — створення нічим не обґрунтованої 7-кілометрової лісосмуги 30-метрової ширини з північного краю солено-озерної ділянки ЧБЗ, що дотепер є проблемою, та практика здобування масових матеріалів на території заповідних ділянок.

Література

- Гизенко, А. И. 1963. Акклиматизация асканийского марала в Черноморском заповеднике. *Акклиматизация животных в СССР (Материалы всесоюзной конференции)*. Изд. АН Каз. ССР, Алма-Ата, 76–77.
- Гизенко, О. І. 1966. До екології та господарського значення ондатри в дельті Дніпра. *Екологія та історія хребетних фауни України*. Наукова думка, Київ, 56–67.
- Гизенко, А. И. 1967. Фауна наземных млекопитающих Черноморского заповедника. *Тезисы докладов научной конференции, посвященной 40-летию Черноморского госзаповедника АН УССР*. Наукова думка, Киев, 20–23.
- Гизенко, А. И., Л. С. Шевченко. 1973. Перспективы разведения кролика дикого (*Oryctogalus cuniculus* L., 1758) на Украине. *Вестник зоологии*, № 4: 10–15.
- Гизенко, А. И. 1983. Экология емуранчика на Украине. *Вестник зоологии*, № 1: 53–57.
- Гизенко, А. И. 1985. О численности песчаного слепыша и емуранчика на Украине. *Вестник зоологии*, № 1: 84–85.
- Костин, С. Ю., А. И. Дулицкий, А. А. Сироткина. 2020. История зоологических исследований в Крымском заповеднике: позвоночные. *Научные записки ПЗ Мыс Мартьян*, **11**: 1–206.
- Очиров, Ю. Д., А. И. Гизенко, И. В. Бояркин. 1977. Материалы к экологии и распространению перевязки (*Vormela peregusna* Güld.) в Туве. *Вестник зоологии*, № 5: 81–82.

ЗАГОРОДНЮК, І. Гізенко Олександр Іванович — зоолог, дослідник ссавців Причорномор'я. — Олександр Гізенко (1915–1980) представляв когорту самодостатніх зоологів, які успішно поєднували наукові та прикладні проекти. Дослідник успішно користувався адмінресурсами й партійними статусами для формування пріоритетної тематики дохідних досліджень та можливостей їх реалізації. Одночасно, він завжди приділяв увагу формальним атестаційним і вічним зоологічним задачам — підготовці доповідей для конференції, написанню статей до фахових видань, підготовці монографій, розробці тем народногосподарської значущості фауни й накопиченню колекційних зразків.